

Troen på menneskets verd og apartheidregimets fall – tyve år etter

Bjørn Bue menneskerettsforelesning.

v/Trond Bakkevig

Misjonshøyskolen 28.10.2014

Hvis Bjørn kan følge med der han nå er, på sitt nye hjemsted, tror jeg han gleder seg over at det hvert år, i hans navn, finner sted en forelesning om menneskerettigheter. Han smiler litt, dulter borti naboen, kanskje er det Nelson Mandela. Så kommer han med en av sine engasjerte og kloke bemerkninger.

Bjørn og jeg var sammen ved en viktig anledning i Sør-Afrika. Det var da biskop Tutu skulle innsettes som erkebiskop i Cape Town. I god tid hadde vi begge søkt visum fra Den sør-afrikanske ambassade i Stockholm. Det ble innvilget klokken ti samme dag som vi måtte reise. Med den norske ambassades og SAS sin hjelp fikk vi passene over til Oslo og kom oss av gårde – på hvert vårt fly. Da jeg kom til London og skulle bytte fly, fikk jeg beskjed om at billetten var avbestilt samme morgen, kl. 10.00, av South African Airways! Jeg kom meg likevel videre og, på et stort fotballstadion i Cape Town, opplevet Bjørn og jeg at erkebiskop Runcie av Canterbury siterte den bannlyste Nelson Mandela og ble tiljublet!

Jeg er glad for inspirasjonen fra en mann som kombinerte det jordnære og det himmelvendte. Den aldri sviktende innsatsen for at mennesker uansett tro skulle ha det godt, og den tydelige forankringen i en tro som han så gjerne ville at alle skulle få del i. Han hadde den rausheten som gjorde at han kunne se tvers gjennom meningsforskjeller til det engasjement som er drivkraften hos et menneske. Med Bjørn var det godt å dele Kristustro og engasjement for rettferdighet og fred. Da han døde, overtok jeg hans plass i Sentralkomiteen i Kirkenes verdensråd. Der var han svært respektert og elsket.

La meg også legge til at det er en spesiell glede for meg å bli invitert til å holde denne forelesningen på Misjonshøyskolen – 46 år etter at jeg begynte mine studier her. I løpet av to år lærte jeg ikke bare tre språk og tok forberedende i filosofi, jeg fikk stor appetitt på teologien som fag, jeg fikk glimtene fra misjonsarbeidet og hva det vil si å tilhøre en verdensvid kirke. Her lærte jeg mye om kombinasjonen av teologi, engasjement for fred og rettferdighet, og ikke minst hva det vil si å være kirke med et slikt engasjement. Det skal jeg snakke om i dag.

Innledning: To møter i Sør-Afrika

Først: På nyåret 1986 ble atten menneskerettsaktivister stilt for retten og anklaget for høyforræderi. Ble de dømt, kunne det medføre dødsstraff. En av de tiltalte var Thom Manthata. Han arbeidet i Det sør-afrikanske kirkerådet. Jeg var i Sør-Afrika i februar dette året og ble med noen kolleger fra Kirkerådet ut til den lille byen Delmas hvor rettssaken fant sted. Den var plassert utenfor Johannesburg slik at den ikke skulle tiltrekke seg folk og oppmerksomhet. Vi hadde med mat og annet som fangene kunne behøve. I rettssalen så vi alle dommerne, anklagene og advokatene i sine svarte kapper. Alvorlige menn. Plutselig kom de anklagede opp en trapp og inn i salen. Hele atmosfæren forandret seg. De var velkledd og med svært godt humør. De spøkte, lo og fikk oss til å le. Hvem er fri og hvem er fanget? - ble det spørsmål jeg stilte meg selv!

Så: En gang i løpet av 1985-86 dro jeg sammen med daværende generalkonsul Bjarne Lindstrøm til et møte i det som bare ble kalt KTC-camp. Det var et av områdene utenfor Cape Town hvor folk slo seg til når de kom til byen for å lete etter arbeid. Det var et enormt område med titusenvis av mennesker, nesten ikke vann, og husene besto av bølgeblikk, papp og plankestykker. Her levde menn, kvinner og barn rundt en enslig vannkran. Vi ble møtt av den lokale beboerkomiteens medlemmer og gikk innover til en liten hytte. Der var sanden feiet foran inngangen. Innenfor, i plankehytten, var det stelt i stand med et bord, en plastikkblomst og noe å sitte på. Det var andakt – om at ingen skulle krenke deres verdighet!

Det følgende handler først om historien om det kirkelige og politiske arbeid mot apartheid. Jeg håper å tydeliggjøre på hvilken måte menneskerettighetstenkningen preget denne motstand. Til slutt ønsker jeg å oppsummere noen lærdommer fra denne motstandskampen. De er politiske, kirkelige og teologiske.

Opptakten

Raseskillepolitikken i Sør-Afrika ble i sin tid innført av de britiske koloniherrene. De la begrensninger på den svarte befolkningens rettigheter, særlig gjaldt det bevegelsesfrihet og demokratiske rettigheter.

Den svarte befolkningen begynte tidlig å organisere seg. African National Congress ble stiftet allerede i 1912. Valget i 1948 skjerpet frontene. Nasjonalistpartiet fikk flertall i Parlamentet på et program som la det ideologiske grunnlaget for apartheidpolitikken. Sentrale landområder ble erklært som hvite, mens karrige deler av landet ble definert som tilhørende de andre. Det ble innført passlover som gjorde at ikke-hvite hadde store begrensninger i sin bevegelsesfrihet. Svarte lokalsamfunn ble revet opp med roten og forflyttet til områder der de aldri hadde hørt til. Passlovene førte til at svarte kontinuerlig var i konflikt med politiet – blant annet fordi så mange arbeidsplasser var i hvite områder. Den politiske motstanden vokste, men undertrykkelsen ble forsterket – og regulære massakrer fant sted.

ANC var den største opposisjonsgrupperingen. Den organiserte både hvite og svarte. I 1955 rakk de å møtes en dag, 2800 delegater, før regimet stoppet hele møtet. I løpet av den dagen vedtok de et «Freedom Charter». Det skulle siden spille en stor rolle både som samlingspunkt for opposisjonen – og siden, da det etter frigjøringen skulle utarbeides en ny Grunnlov.

«Freedom Charter» ble til etter en omfattende «høring» ute blant folk. Der ute var det mange anliggender. Alle ble redigert sammen og fikk en åpning som var lett å huske og lett å henvise til:

“We, The people of South Africa, declare for all our country and the world to know:

- that South Africa belongs to all who live in it, black and white, and that no government can justly claim authority unless it is based on the will of the People;
- that our people have been robbed of their birthright to land, liberty and peace by a form of government founded on injustice and inequality;
- that our country will never be prosperous or free until all our people live in brotherhood, enjoying equal rights and opportunities;

- that only a democratic state, based on the will of all the people, can secure to all their birthright without distinction of colour, race, sex or belief;

And therefore we, the People of South Africa, black and white together - equals, countrymen and brothers - adopt this Freedom Charter. And we pledge ourselves to strive together, sparing neither strength nor courage, until the democratic changes here set out have been won.

THE PEOPLE SHALL GOVERN!

- Every man and woman shall have the right to vote for and to stand as a candidate for all bodies which make laws;
- All people shall be entitled to take part in the administration of the country;
- The rights of the people shall be the same, regardless of race, colour or sex;
- All bodies of minority rule, advisory boards, councils and authorities, shall be replaced by democratic organs of self-government."

Dokumentet utfolder videre i detaljer hva dette innebærer. Men av innledningen er det lett å se at dokumentet er svært fremadrettet. Det baserer seg på den samme rettighetstenkning som er formulert i Menneskerettighetserklæringen av 1948, og det er tydelig i sin tale om demokrati. Dokumentets senere avsnitt reflekterer også en rettferdighetstenkning som fant sine internasjonale uttrykk i konvensjonen om sosiale og økonomiske rettigheter.

Sharpevillemassakren i 1960, der 69 medlemmer av den andre store opposisjonsbevegelsen, Pan African Congress, ble drept, førte til at Kirkenes Verdensråd tok initiativ til en konferanse i Cottesloe, i Johannesburg. Dit kom representanter for de kirkesamfunn som var medlem av Kirkenes Verdensråd. Det inkluderte de hollandsk-reformerte kirkene, som lenge hadde gitt apartheid et ideologisk fundament. Alle kirkene hadde siden KV's generalforsamling i Evanston, USA, i 1954, deltatt i en økumenisk diskusjon om rase og kirkens enhet. Cottesloe-konferansen ble et vannskille i sør-afrikansk kirkeliv, med konsekvenser inn det politiske landskap. Konferansen erklærte at alle mennesker, uansett rase, har samme rettigheter og samme rett til å delta i landets styre. Ekkoet fra Freedom Charter er tydelig. Dette førte til at de hollandsk-reformerte kirkene meldte seg ut av Kirkenes Verdensråd. Kirkehøvdingen Beyers Naude ble ekskludert fra sin hollandsk-reformerte kirke og fra det hemmelige kirkelig-politiske fellesskap med navnet "Broederbond". Sammen med noen andre startet han bladet "Pro Veritate". Etter hvert startet han også "Christian Institute" som ble en svært viktig kirkelig pionerinstitusjon i kampen mot apartheidssystemet.

Da Albert Luthuli i 1960 ble tildelt Nobels fredspris, bidro det til å forsterke nors, kirkelig engasjement. Luthuli var en kjent, kristen høvding og legmann. Daværende generalsekretær i NMS, Fridtjov Birkeli, hadde i skrift og tale tatt til orde for at han skulle få den. Biskopene fulgte opp med en uttalelse mot regimet i 1963. De henstilte til "Sør-Afrika-Sambandets regjering at den lar det kristne syn på menneskeverdet – med brorskapstanken og kjærlighetsbudet om å elske sin neste som seg selv – føre til en radikal kursendring og omlegging av hele sin rasepolitikk før det er for sent."

Et år senere, da Norge spilte Davis Cup kamper i tennis i 1964 på Madserud i Oslo, førte det til omfattende demonstrasjoner på og utenfor banen. Norsk motstand mot apartheidregimet begynte å samle seg og i 1967 ble Fellesrådet for det sørlige Afrika stiftet. Der deltok mange organisasjoner, også kirkelige.

Kirkene var i bevegelse. I 1968 avholdt Kirkenes Verdensråd sin generalforsamling i Uppsala, Sverige. Der sto rasespørsmålet sentralt, både på grunn av Sør-Afrika, men også på grunn av det som skjedde i USA. Martin Luther King skulle ha talt ved denne anledning, men ble drept samme år. I stedet talte forfatteren James Baldwin. Generalforsamling vedtok å opprette «Program to Combat Racism». Det hadde et spesielt fokus på hvit rasisme og dermed på Sør-Afrika. Året etter opprettet KV «Special Fund to Combat Racism». Det ga penger til organisasjoner som bekjempet rasisme – der i blant det humanitære arbeidet som sør-afrikanske frigjøringsbevegelser drev. Begge deler førte til en sterk bevisstgjøring om rasisme rundt om i verdens kirker – og en diskusjon. Den sør-afrikanske statsministeren anklaget programmet for å være kommunistinfiltrert og for å gi støtte til terrorister. I disse dager er det en nyttig påminnelse om at begrepet terrorister stort sett er et politisk begrep, - avhengig av det politiske ståsted til den som bruker begrepet!

Samme år sendte Det sør-afrikanske kirkerådet ut det de kalte «Message to the People of South Africa». Det var klar og tydelig tale om at kirkens enhet trumfer raseskillepolitikken. Raseskille i kirken bryter ned kirkens enhet. På grunn av kirkenes sentrale posisjon i det sør-afrikanske samfunn, ble dette et budskap som sprengte kirkens egne grenser.

Men, la meg allerede her anmelde en liten teologisk utfordring. Budskapene fra Kirkenes verdensråds generalforsamling i Evanston, Cottesloe-konferansen, og Det sør-afrikanske kirkerådet, hadde en kristologisk konsentrasjon og begrunnelse. Det gjør at troen og kirken – de troendes fellesskap, ikke skapelsesperspektivet, det almen-menneskelige, får fokus. Det er der spørsmålet om raseskillepolitikken settes på spissen. Kanskje finner vi her noe av årsaken til at kirkene hadde vanskeligheter med å være tydelige da konflikten ble mer skjerpet. De var mot apartheidsystemet, men på kirkelig institusjonsnivå var de nølende – slik jeg senere skal komme inn på.

Generalforsamlingen i Uppsala førte også til et forsterket engasjement fra Den norske kirke. I den forbindelse er det grunn til å trekke frem Bispemøtets uttalelse fra 1968, med tittelen "I menneskerettighetenes år". Den sa ganske enkelt: "En taus kirke betyr en kirke som aksepterer det bestående. Det kan kirken ikke være uansett under hvilke vilkår den lever." Det fortsetter med å si "Hensynet til en folkegruppe kan aldri rettferdiggjøre undertrykkelse av en annen." Konsekvensen er at kirken må arbeide for en internasjonal rettsorden som kan hindre "utbytting og undertrykkelse innenfor hver enkelt stat og i forholdet mellom stater." En forfriskende ordbruk som hittil ikke hadde vært vanlig blant norske biskoper – og kanskje ennå ikke er det. Uansett førte dette imidlertid til at Den norske kirke nå gikk inn i flere tiår med et aktivt arbeid mot raseskillepolitikken i Sør-Afrika. Det førte til uttalelser om norsk politikk, som i flere tilfeller var svært kontroversielle – også innad i kirkeledelsen, det førte til samarbeid med ikke-statlige aktører, og det førte ikke minst til en svært aktiv støtte til kirker og bevegelser i Sør-Afrika. Grunnlaget for hele dette engasjementet var kallet til respekt for menneskeverdet, kodifisert i Menneskerettighetserklæringen fra 1948, og de internasjonale menneskerettskonvensjonene.

Praktisk handling

Tilbake til Sør-Afrika: Jeg tror bildet av ungdommen som bærer den drepte Hector Pietersen under skole- og ungdomsopprøret i Soweto 1976, hadde større virkning på opinionen både i Sør-Afrika og resten av verden enn alt som ble sagt og skrevet. Ungdom som nektet å godta at afrikaans skulle være skolespråket, undertrykkerens språk. De våget seg ut i gatene. De våget motstand – og det kostet. Antallet som deltok, er usikkert, men det var et sted mellom ti og tyve tusen. Antallet som ble drept er like usikkert, men det var minimum 176. Mange mener det var opp mot 700. Bildet av Hector Pietersen fortalte om undertrykkelse og myndighetenes voldsbruk. Det vekket sympati med dem som kjempet mot apartheidssystemet.

På slutten av syttitallet vokste Det sør-afrikanske kirkerådet seg stort og innflytelsesrikt. Det ble klassifisert som en svart organisasjon, men hadde likevel blitt en landsomfattende organisasjon med regionale råd i alle deler av landet. Selv om kirkene hver for seg nølte, var de likevel del i en organisasjon som nå, mer og mer effektivt samarbeidet med andre deler av opposisjonen. At biskop Tutu i 1978 ble generalsekretær, gjorde at den også fikk en høy offentlig profil. Siden Sør-Afrika ville regne seg som et kristent land i kretsen av vestlige demokratier, var i lovverket verktøy som kunne brukes til å ivareta menneskers, også svartes rettigheter – mot myndighetene. Kirkerådet, i samarbeid med grupper av advokater, visste å utnytte dette. Men statsminister P.W.Botha anklaget Rådet for å motta penger som det angivelig videreførte til organisasjoner og prosjekter som understøttet terror og uro. Da svarte biskop Tutu med å utfordre han til å møtes i en rettssal. Det besvarte han med å opprette en undersøkelseskommisjon, Eloff-kommisjonen, som hadde mandat til å undersøke alt omkring Rådets virksomhet. Den fant intet grunnlag for Bothas beskyldninger. Saken ble lagt død.

Det førte på den annen side til at både Den norske kirke og andre kirker intensiverte sin støtte til organisasjoner i Sør-Afrika som kjempet mot regimet. Det førte også til at støtten ble øket. Mellomkirkelig råd hadde i et drøyt tiår formidlet midler både inn i Sør-Afrika og til KV's rasismeprogram og det spesielle fond. Støtten kom fra Utenriksdepartementet. Tildelingen av Nobels fredspris til biskop Tutu førte til at støtten ble øket, og etter hvert ble Mellomkirkelig råd det norske organ som formidlet den mest omfattende støtten. Dette var del av et totalt engasjement, hvor også støtten til KV's menneskerettsprogram for Latin-Amerika inngikk, og hvor det var et omfattende samarbeid med andre norske menneskerettsorganisasjoner. Med andre ord, basis for arbeidet var et generelt menneskerettsengasjement, basert på respekt for alle menneskers verd, uavhengig av tro og religiøs tilknytning.

Støtten var innrettet slik at en drøy tredjedel gikk til Det sørafrikanske kirkerådets menneskerettsarbeid som blant annet gikk til folk som var i rettssaker, mennesker som var på flukt, eller familier som var rammet av at noen var på flukt, generelt opplysningsarbeid, og generell organisasjonsstøtte. I tillegg gikk midlene til ulike former for rettshjelp, og til å bygge organisasjoner – små og store. Det siste skjedde i overbevisningen om at det å organisere seg i seg selv gir styrke og mulig motstandskraft. I tillegg vedlikeholdt MKR et godt forhold til ulike opposisjonsbevegelser, innenfor og utenfor landet. Det siste ble særlig tydelig da Mellomkirkelig råd vinteren 1989 organiserte det årlige møtet mellom alle ANC's

representasjonskontorer over hele verden – inkludert en gudstjeneste. Sett under ett, var det et målrettet engasjement for å ivareta enkeltmenneskers og organisasjoners rettigheter, - og styrke deres evne til å drive aktiv motstand.

Den andre som er viktig i dette, handler om forholdet til Utenriksdepartementet. Det var tett og godt, men Mellomkirkelig råd passet hele tiden på å bevare sin uavhengighet. Det kom til syne når Rådet kritiserte norsk utenrikspolitikk. Det skjedde flere ganger, men førte aldri til at Rådet fikk overføre færre midler. Slik sett ble nettopp dette et eksempel på et godt fungerende demokrati – og på mange måter en første utprøving av den såkalt norske modellen.

På midten av åttitallet vokste den interne opposisjon i Sør-Afrika, både fagbevegelsen og politiske paraplyorganisasjoner. De gjorde seg gjeldende på en slik måte at myndighetene i 1985 erklærte unntakstilstand. Det førte til massearrestasjoner og hard undertrykkelse. Samme år ble Kairosdokumentet offentliggjort. Det var utarbeidet av en gruppe teologer, men utkastene var sendt på høring rundt omkring i landet. Da det ble sendt til trykking i september, sto det i første kapittel at de har forsøkt å forstå "den teologiske betydning av denne stund i vår historie..... For svært mange kristne i Sør-Afrika er dette Kairos, sannhetens øyeblikk, den tid når «Gud utfordrer til avgjørende og besluttsom handling.» Dokumentet har et skarpt oppgjør med det som kalles "statsteologien" – "den teologiske rettferdiggjørelse av status quo...med dens rasisme, kapitalisme og diktatur. Den velsigner urettferdighet, godkjenner de sterkes vilje og nedverdiger de fattige til passivitet, lydighet og apati." Dokumentet tar også et oppgjør med det som kalles "kirketeologien". Den kom særlig fra de engelsk-talende, hvite kirkene, men fantes også i andre kirker. Det var en teologi som talte om forsoning uten rettferdighet, om ikke-vold, uten å forlange det samme av undertrykkerne – i det hele tatt om politikk uten å gjøre en samfunnsanalyse. Slik det står å lese et annet sted: "Prime Minister John Vorster ... knew full well that many church members were either supporters of apartheid or had decided 'to look the other way'." (Boraine s. 20) Alternativet er det Kairosdokumentet kaller en profetisk teologi. Essensen i denne er at "Enhet og forsoning innen selve kirken er bare mulig ved Gud og Jesus Kristus, som finnes på de fattiges og undertryktes side." At det var makt i de foldede hender og de bedende hjerter ble bevist da President Botha sa i en tale i Parlamentet at "Kairosdokumentet er et opprop til revolusjon, marxisme, mord og høyforræderi."

Kairos-dokumentet har, både i arbeidsmetode og tenkning, en tydelig forbindelse med "Freedom Charter". Dokumentet benytter ikke rettighetspråket, men går rett til kjernen av spørsmålet om hva staten skal være og ikke være, og om retten til motstand. Dokumentet speiler latin-amerikansk frigjøringssteologi når det skriver at Gud tar de fattiges parti og at det ikke finnes forsoning uten rettferdighet. Slik favner det bredere enn tidligere kirkelige uttalelser i Sør-Afrika, og det sprenger den kristologiske trangboddhet som disse var preget av. Gud er alle fattiges Gud. Frihet handler om alles frihet og enhet, ikke bare om kirkens frihet og enhet.

Årene fra 1985 til slutten av 1989 var preget av vold, arrestasjoner, mens mange måtte rømme eller holde seg under jorden. Men opposisjonen styrket seg, og kommunismen brøt sammen. Det siste gjorde at marxismen ikke lenger var et argument for fortsatt undertrykkelse. Dette hadde til nå gitt regimet en viss legitimitet i Vesten. Men, nå satte USA

og Vest-Europa inn et hardere trykk mot regimet. På slutten av 1989 skjønnte de fleste at noe var i gjære. Det var øket kontakt mellom opposisjon og regime, og da endringen kom i februar 1990 var de to parter ikke totalt ukjent for hverandre.

Nye tider

Nelson Mandela er det store symbol på forsoning. Det var han da, og slik skal han forbli. Men – det er grunn til å minne om at han ble fengslet som leder av ANC's væpnede fløy, Umkonto we Sizwe. Han var aldri pasifist, men valgte de midler han mente at kampen for frihet krevet. Derfor var forsoning for han aldri noe som lignet et kompromiss. Frihet og forsoning var alltid knyttet til at alle skulle ha sine rettigheter. Han spilte ingen sentral rolle i utformingen Freedom Charter, men han reflekterer den samme tenkning, og som siden speiles i den nye Grunnloven. I sin selvbiografi, "Veien til frihet", skriver han (s.604ff): "Jeg ble ikke født med en brennende trang til å være fri. Jeg var født fri, fri på alle måter jeg kunne tenke meg.....Men... langsomt innså (jeg) at det ikke bare var jeg som var ufri, men at mine brødre og søstre heller ikke var frie. Jeg innså at det ikke bare var min frihet som var blitt beskåret, men friheten til alle som så ut som meg.....Friheten er udelelig; hvis en av mitt folk var lenket, var alle lenket, og lenkene rundt hele mitt folk var mine lenker. Det var i disse lange og ensomme årene at min tørst etter frihet for mitt eget folk ble til en tørst etter frihet for alle mennesker, hvite og svarte. Jeg forsto utmerket godt at undertrykkerne måtte frigjøres på samme måte som de undertrykte.....Jeg er ikke virkelig fri hvis jeg tar friheten fra en annen, på samme måte som jeg ikke er fri når man tar friheten fra meg. Både de undertrykte og undertrykkerne blir fratatt sitt menneskeverd..... (Nå) har vi bare oppnådd friheten til å være frie, retten til ikke å bli undertrykt.....For det å være fri betyr ikke bare at man er kvitt lenkene sine, men at man lever på en måte som respekterer og styrker andres frihet. Vi står bare på terskelen til den virkelige prøven på vår kjærlighet til friheten."

Kampen mot regimet ga i seg selv en frihet, slik den ble speilet av dem jeg møtte i rettssalen i Delmas. Ikke fordi de der og da var fri fra undertrykkelsen, men fordi de ved sin væremåte bekreftet at de er født fri. Kampen for frihet handlet om å komme dit hvor de kan respektere og styrke hverandres frihet. En annen måte å si det på, er at retten til frihet er ikke en rett det enkelte menneske bare har for seg. Det har en rett som bare er mulig å ha når alle har den. Hvis frihet ikke får gjensidig bekreftelse, er ingen fri.

Etter februar 1990 begynte arbeidet for å endre lover og formulere en ny Grunnlov. Gjennom en serie forhandlinger mellom ANC og det hvite regimet med sine støttespillere, klarte de å bli enige om en foreløpig grunnlov. Den muliggjorde valget 27. April 1994. Mandela ble valgt til president, og landet fikk et parlament som kunne utarbeide en endelig grunnlov.

Etter 1990 og frem til valget 1994 var landet fortsatt vært preget av vold, massakrer og overgrep av ulikt slag. Samtidig hadde særlig den svarte befolkningen opplevelsen av at det aldri var foretatt et oppgjør med alt som skjedde under apartheidtiden. De politiske lederne satt fremdeles i regjering og parlament – etter 27.april 1994, bare i parlamentet. Folk med mye blod på hendene var fremdeles i politiet eller hadde ledende stillinger i det militære og sikkerhetsstyrkene, og mange av støttespillerne fikk gå fritt omkring. Men, Mandela var garantisten for at det gamle og det nye skulle kunne leve sammen.

En Sannhets- og forsoningskommisjon ble svaret på disse dilemmaene. Ideen til en slik kommisjon kom fra ANC, som selv hadde opprettet slike kommisjoner for å undersøke menneskerettsbrudd i leirene som var under deres kontroll. De hadde funnet store menneskerettsbrudd, men ANC bestemte seg for ikke å gjøre noe med resultatet av undersøkelsene. I stedet var de overbevist om at sannheten om regimets overgrep måtte frem i lyset. Mange ønsket at oppgjøret skulle skje slik at de ble satt bak lås og slå, men ettertanken gjorde at det ble slik Thabo Mbeki uttrykte seg: "Within the ANC the cry was to 'catch the bastards and hang them'. But we realised that you could not simultaneously prepare for a peaceful transition." (Boraine s. 13f). Derfor ble det som Kader Asmal, hovedarkitekten bak en slik kommisjon uttrykte det: "What mattered to most was that the memory of their loved ones would not be denigrated or forgotten and that such things never happen again." (Boraine s.12)

Omtrent samtidig med at ANC gjennomførte undersøkelsene i egne leire og begynte å vurdere mulighetene for en nasjonal sannhetskommisjon, hadde andre begynt å tenke i samme baner. En av disse var Alex Boraine. Og, her må jeg legge inn et lite tilbakeblikk. Alex Boraine begynte som prest og ble etter hvert president i Metodistkirken i Sør-Afrika. Han opplevde imidlertid denne hvite kirken akkurat slik jeg har beskrevet "kirketeologien" tidligere. Etter en kort, og kanskje for noen, en litt uforståelig mellomstasjon i Anglo-American gruveselskap, ble han i 1974 valgt inn i Parlamentet for The Progressive Party, og ble etter hvert partiets leder. I midten av åttiårene skjønte imidlertid både han og et annet fremtredende medlem, Frederik van Zyl Slabbert, at de ikke oppnådde noe som helst gjennom parlamentarisk arbeid. De brøt ut, og startet det de kalte Institute for Democratic Alternatives in South Africa (IDASA). På grunn av sitt brede nettverk både i den hvite befolkningen, til opposisjonen inne i landet, og etter hvert til den eksterne opposisjon, var det mulig for å dem å få til møter mellom fremtredende hvite samfunnsborgere, opposisjonen og ANC i eksil – uten at noen ble fengslet, til tross for at slike møter var forbudt ved lov. Samtidig drev instituttet hele tiden med bevisstgjøringsarbeid om hva demokrati innebærer. Formidlet av generalkonsul Bjarne Lindstrøm ble vi raskt en av IDASAs største og første bidragsyttere. Det ga til gjengjeld oss et unikt nettverk.

Gjennom IDASA tok Alex Boraine initiativ til en bred internasjonal konferanse i februar 1994 som fokuserte på erfaringene etter omveltningene i Øst-Europa og Latin-Amerika, og hva disse kunne bety for Sør-Afrika. Konferansen samlet alt som var av menneskerettsekspert og spesialister på overganger fra diktatur til demokrati. Det som kom ut av denne konferansen, hadde direkte betydning for alt arbeid for forsoning og nasjonal enhet i Sør-Afrika. Den førte også til at Boraine ble bedt om å skrive et notat til presidenten om hvilke praktiske skritt det nå var nødvendig å ta. Dette notatet ble grunnlaget for oppnevningen av Sannhets- og forsoningskommisjonen. Bare en måned etter valget, annonserte justisminister Dullah Omar i Parlamentet at dette skulle skje. Men ennå skulle det ta halvannet år før kommisjonen ble oppnevnt og kom i arbeid. Kommisjonen ble, globalt sett, helt unik. Den kombinerte en begrenset form for amnesti, basert på klare kriterier, og uten at den kunne garantere at amnesti ville bli gitt. Det viktigste var at de som var ofre for overgrep fikk anledning til å fortelle sannheten, de skulle også kunne få en kompensasjon, det skulle gjøres forsøk på å nå konsensus om det som virkelig skjedde i løpet av denne perioden, som varte fra 1960 til 1994. Det siste skulle skje ved at også overgriperne ble forhørt. (Boraine

s.40) Alex Boraine ble kommisjonens nestleder, mens Tutu ble leder. Boraine var arkitekt og drivkraft. Tutu var kommisjonens, sannhetens og forsoningens ansikt utad.

Kommisjonens arbeid ble fulgt av hele Sør-Afrika – og av hele verden. Den bidro til nasjonal enhet, men bidro også til å vedlikeholde en del spenninger – særlig politiske spenninger omkring hvem som fikk og ikke fikk amnesti (Jfr. Antjie Krog s. 278) Den internasjonale diskusjonen om kommisjonens arbeid og betydning begynte allerede mens den arbeidet. Den handlet mye om straffefrihet («impunity») og amnesti bidrar til forsoning eller fremtidige konflikter i land som har vært under diktaturets åk. Den handlet rett og slett om sannheten i seg selv er nok til å frigjøre og skape forsoning. Den diskusjonen skal jeg ikke gå inn på her. Men den er viktig, og her tror jeg mange innsikter kan være vunnet med å sammenligne med hvordan slike kommisjoner har fungert i Latin-Amerika og den diskusjonen om straffefrihet som har vært der. (Jfr. Charles Harper (ed.): *Impunity: An Ethical Perspective. Six Case Studies from Latin America*, WCC 1996) Her skal jeg bare minne om hva Thabo Mbeki sa om at det ikke både er mulig å henge overgriperne og samtidig få til en fredelig overgang til et nytt regime. Sannhets- og forsoningskommisjonen bidro til en overgang fra det som var, men den etterlot mange med en følelse av at mye forble uoppgjort.

Men Sør-Afrika forsøkte. Noe av det viktigste som ble oppnådd på nittitallet, var en ny Grunnlov – vedtatt i 1997. Den er resultatet av mange års arbeid, av samtaler og forhandlinger, og av mye godt, juridisk arbeid – av folk som Albie Sachs, Dullah Omar, Kader Asmal, Roelf Meyer, Leon Wessels og Cyril Ramaphosa. En svært viktig del av denne Grunnloven, er en "Bill of Rights" – et langt kapittel som handler om borgernes rettigheter. Det er lett å finne linjen fra "Freedom Charter" og dette kapittelet i Grunnloven. Innledningsvis sier den "Bill of Rights" om seg selv: "It enshrines the rights of all people in our country and affirms the democratic values of human dignity, equality and freedom." I god menneskerettstradisjon binder den staten til å respektere borgerne. – og fortsetter med å liste opp hvilke rettigheter disse har. Fundamentalt er det slik at alle skal ha likhet for loven, og verdigrunnet er at "Everyone has inherent dignity and the right to have their dignity respected and protected." (for det hele, Ebrahim s.631-651)

Nye tider

Min egen nærkontakt med Sør-Afrika sluttet på midten av nittitallet. På avstand kan jeg observere at mye er blitt bedre. Landet har fått en god Grunnlov og et lovverk som skal sikre innbyggerne. Det er kommet vann og elektrisitet til mange fattige bydelene. Alle kan delta i det politiske liv og alle har stemmerett. Men – drømmene er nok ikke blitt oppfylt for dem som bor i de svarte og fattige bydelene. Jeg tror overgangen hadde gått bedre hvis det nye regimet mer effektivt hadde fått til en utjevning av forskjellene på rik og fattig. Sør-Afrika er det land i verden som har størst forskjell på rik og fattig. Skillet mellom rik og fattig er fremdeles i stor grad et skille mellom hvite og andre, men det er også mange svarte som er blitt svært rike. Sør-Afrika er også nummer ni på listen over land som har flest mord. Det er ikke av de mest korruperte land, men ligger dessverre også et stykke oppe på denne listen. Presse- og trykkefriheten har til tider også vært under press. Men sporene fra undertrykkelsens dager skremmer – og jeg liker helst å se på Sør-Afrika som et land som preges av håp, på vei til frihet.

Ettertankens tid

Har kirkene sviktet sin oppgave i denne situasjonen? Det er ikke så lett å si hvordan den rollen skulle ha vært. Apartheidregimet gjorde at selve menneskeverdet sto på spill. Fra et kristent ståsted burde det være umulig å forholde seg passivt i forhold til et regime som med utgangspunkt i hudfarve, gjør forskjell på folk. Menneskeverdet varierer ikke etter hudfarve – eller etter noen andre klassifikasjonskriterier. Det blir vanskeligere med en gang det ikke lenger er slik. Da begynner de politiske vurderinger. Og da begynte folk som hadde hatt fremtredende roller i kirkene og andre deler av opposisjonen å rykke inn i regjeringskontorene. – Jeg husker jeg besøkte Frank Chikane mens han var stabssjef for Thabo Mbeki. Vi kom inn på kontoret hans og jeg begynte å le. Han skjønte med en gang hvorfor. Første gang jeg traff han, levde han i skjul! – Når staten tilhører dem som var i opposisjon, er det ikke lett å være kritisk til staten, eller lytte aktivt til dem som ikke har rykket inn i kontorene og fremdeles har noe de vil minne nye makthavere om. Jeg tror de sør-afrikanske kirkene følte på dilemmaene knyttet til den nye situasjonen. De hadde vanskelig for å finne sin rolle. Det finnes dem som hele tiden har vært tydelige røster. Erkebiskop Tutu er kanskje den mest tydelige. Men jeg husker også min gode venn fra Kirkerådet, Jerry Mosala, han advarte på et tidlig tidspunkt. I skuffen hjemme har jeg en skjorte som han ga meg. Hver gang jeg tar den frem, blir jeg minnet om dette!

Vi som var støttespillere, var hele tiden bevisst at det var det vi var. Det var landets egne innbyggere som bragte forandring og frigjøring. Sammen med dem skulle vi finne frem til dem som kunne bygge organisasjoner og fremme menneskerettighetene – støtte dem, og vedlikeholde en samtale om alles like rettigheter, uavhengig av religion og politisk oppfatning. En slik samtale måtte også ha handlet om handler om demokrati. Om at demokrati handler like mye om det som skjer mellom valgene. Valgets tapere og annen opposisjon skal kjenne at de konsulteres og at deres synspunkter tas hensyn til. Å vinne et valg betyr ikke at valgets vinnere inntil neste valg kan gjøre hva den vil – slik det har vært tendenser til i Sør-Afrika, og slik vi har sett i kjølvannet av det som ikke ble en arabisk vår – kanskje nettopp derfor.

Også her i Norge var det et stykke arbeid som forble ugjort. Vår nasjons gode politiske kontakter ble ganske enkelt ikke dyrket slik de burde ha blitt. Det gjorde at Norge mistet mange muligheter for samtale, og ble skadelidende i ivaretagelsen av egne interesser.

Vi som var opposisjonens aktive støttespillere, skulle vært mer årvåkne da overgangen kom. Ikke fordi vi burde ha tenkt at utviklingen kunne komme til å ta en feil retning, men ganske enkelt fordi vi var del av et fellesskap, et fellesskap som til da hadde tatt ansvar. Vi skulle ha vedlikeholdt samtalen, kontakten, holdt oppe idealene om frihet, likhet, rettferdighet og de universelle menneskerettighetenes betydning. Som kirke ble vi mer passive – både i forhold til dem vi hadde støttet og i forhold til kirkene. Det er farlig å si at dette symbolsk kom til uttrykk ved at Kirkens Nødhjelp overtok det som til da hedde vært Mellomkirkelig Råd sin portefølje, for KN er tydelig i sin forpliktelse på menneskerettighetene. Men jeg tror at Mellomkirkelig Råd både ved å representere helheten i alt kirkelig engasjement, kombinert med teologisk og menneskerettskompetanse, ville hatt en bred plattform for samtale og kontakt. Det er for sent å gjøre noe med dette nå, men det er et lærestykke. Men, for nå å fremheve noe som handler om hvordan vi er kirke: Det er viktig at kirken alltid har et selvstendig organ som er internasjonalt og økumenisk orientert.

For kirken bør erfaringene fra Sør-Afrika bidra til en besinnelse på hvilket mandat kirken har på den politiske arena. Når krenkelse av menneskeverdet er hjemlet i lov, kan det ikke være tvil om at kirken må tale – og handle. I ingen andre saker er det samme grad av entydighet. Da er det viktig at vi drøfter etiske prinsipper og verdier – uten at vi raskt kommer til vurdering av handlingsalternativer. Det er ikke gitt at kirken skal si mye. Den skal stort sett adressere samvittighetene, deretter må den enkelte bruke sin egen fornuft, tro, og vurderingsevne. Jeg er ikke sikker på at jeg ville gjentatt alt vi på åttitallet sa i stridens hete. Vi skulle opplyst om situasjonen, fordømt krenkelsene av menneskeverdet – men skulle vi sagt det vi gjorde for eksempel om oljetransport? Jeg ville nok ha sagt det, men vært litt mindre skråsikker. Grunnen til at vi sa det, var at kirkene i Sør-Afrika oppfordret oss til å tale slik. Boikott og sanksjoner kunne bidra til endring, men kan ikke alltid det. Skal sanksjoner bidra til endring, er det avhengig av at flertallet av landets befolkning støtter dem. Hvis ikke, bidrar sanksjoner bare til en økt, og farlig, offermentalitet. Men, Kairos-dokumentet var ord i rette tid. Selv om dokumentet utnevnte sine egne ord til å være profetiske, var de det ikke før vi i ettertid med sikkerhet kan si at de var det. De var det. De talte sannhet og viste vei.

Jeg tror Den norske kirkes Sør-Afrika engasjement bidro til en forandring av vår kirke – på flere plan.

- Vi lærte at det i et nært samarbeid med norske myndigheter er både er mulig og nødvendig å holde på kirkens integritet og uavhengighet. Samtidig kan et slikt samarbeid åpne for et bredt samarbeid og samspill både med myndighetene og med andre organisasjoner. Kirken kan gjøre slikt myndighetene ikke kan, men som må gjøres. Staten må forholde seg til andre stater, men kirken er del av et bredt og uavhengig, internasjonalt nettverk som tar ansvar for menneskeverd og menneskerettigheter.
- Vi lærte at korsfestelse, forsoning og oppstandelse ikke bare skjer i en religiøs eller den troendes sfære. Det handler om konkrete mennesker, om historiske og aktuelle forhold. Det handler om solidaritet, rettferdighet og politisk endring. Kairos-dokumentet dro oss ut av de grøftene som handlet om liberal eller konservativ. Det lærte oss at Gud tar parti og kalte til en nylesning av bibelske tekster.
- Frigjøringsteologien ga oss en arena, et teologisk verktøy som muliggjorde nye perspektiver på samfunn, kirke og teologien – for eksempel på kvinners situasjon i kirke og samfunn og om homofiles like rettigheter i kirke og samfunn.
- Nesten til slutt, en formaning: Det var mange, svært mange som deltok i kampen mot apartheid. Det er mange små og store historier om alt som foregikk. I ettertid er det dessverre lett både å bli nostalgisk og idealisere både personer og arbeidsmetoder. Det gikk av og til over stakk og stein, og litt på tvers av regler og rutiner. Beslutninger måtte fattes raskt, og utfordringene var mange – daglig. Og ikke alt kunne gjøres offentlig og synlig. Det kunne skje fordi alle ville det samme. Vi som sto midt oppe i dette visste at vi hadde tillit hos viktige kirkeledere. Det er viktig å huske akkurat dette siste – og minne alle som i dag har lederansvar i kirken, at også nå blir menneskeverd krenket og menneskerettigheter truet. De som deltar i denne kampen, skal alltid kjenne at de har kirkens og kirkelederens tillit – også når motet viser seg som vilje til å gå på tvers.

- Helt til slutt: Vi lærte at kamp og fest kan høre sammen. Glede, sang og dans kan forenes med kamp mot undertrykkelse. Slik bidro det til å hente inn sang, musikk og liturgiske elementer som speilet et slikt engasjement – både fra Sør-Afrika og Latin-Amerika. Slik blir kirken mer farverik. Slik vinner troen dybde. Slik berikes vi alle.